

Аграрний ринок та його інфраструктура

УДК 631.15; 338.43

Ю. В. Прудніков
аспірант*

Житомирський національний агроекологічний університет

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЛОКАЛЬНИХ РИНКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: ДОЦІЛЬНІСТЬ НЕПРЯМИХ ЗАХОДІВ

Окреслено основні передумови налагодження ефективного руху сільськогосподарської продукції, що є одним із завдань вітчизняної державної аграрної політики. Охарактеризовано переваги та недоліки різних моделей організації руху сільськогосподарської продукції, зокрема кооперативної. Теоретично доведено, що кооперація виробників сільськогосподарської продукції з метою оптимізації її реалізації має суттєву перевагу над споживчою кооперацією з точки зору формування зворотних зв'язків між продавцем продукції – суб'єктом локального ринку – та її виробником. Обґрунтовано доцільність застосування непрямих заходів державного регулювання локальних ринків сільськогосподарської продукції, зокрема інвестиційного податкового кредиту та відшкодування частини відсоткової ставки за кредитами, що використовуються для розвитку сфери реалізації сільськогосподарської продукції. На основі порівняння динаміки обсягів реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення з динамікою кількості спеціалізованих ринків та кількості торгових місць, встановлено позитивну кореляцію між обсягами реалізації картоплі та яєць господарствами населення (в натуральному вимірі) та кількістю торгових місць на ринках для продажу сільськогосподарської продукції. Здійснено прогнозування відповідних обсягів реалізації продукції за умови розширення ринкової інфраструктури.

Ключові слова: державне регулювання, локальні ринки, сільськогосподарська продукція, сільськогосподарський товаровиробник, сільськогосподарська кооперація.

Постановка проблеми

Державне регулювання ринків сільськогосподарської продукції відноситься до аграрної політики, яка реалізується за допомогою прямих і непрямих методів та інструментів впливу. Прямими є державні плани та програми, державні замовлення та контракти, державні нормативи якості, вимоги до сертифікації, а також обмеження та заборони на ведення певних видів діяльності. Найбільшого стимулюючого впливу на функціонування локальних ринків та формування конкурентного середовища слід очікувати від державних планів та програм, а також державних замовлень та контрактів. Водночас, прямі державні витрати на

© Ю. В. Прудніков

* Науковий керівник – д.е.н., професор Є. І. Ходаківський

ту чи іншу сферу діяльності нівелюють здатність економічної системи до самостійного вирішення проблеми на основі саморегулювання і у майбутньому вимагатимуть щорічних бюджетних видатків. У ринковій економіці державне фінансування в рамках програм та контрактів є доцільним лише для створення об'єктів, що мають ознаки суспільних благ, тобто не можуть бути профінансовані приватними суб'єктами. Ключовою проблемою при цьому є формування системи інформаційного забезпечення локальних ринків сільгосппродукції. Її розв'язання доцільно здійснювати в рамках спеціальної державної програми з виділенням прямого фінансування, оскільки практично неможливо виділити прямі економічні вигоди окремих суб'єктів, що користуються системою інформаційного забезпечення та перекласти на них витрати щодо створення такої системи.

Іншу природу мають об'єкти інфраструктурного забезпечення функціонування системи локальних ринків сільськогосподарської продукції, що супроводжують її рух у матеріальній формі. Тут цілком можливо чітко виокремити власників таких об'єктів, їх вигоди та витрати. Для стимулювання розвитку зазначених об'єктів ефективнішими будуть непрямі заходи державного регулювання, до складу яких відносять оподаткування з відповідними рівнем податкових зобов'язань та пільг, встановлення плати за ресурси, в т. ч. відсоткової ставки, а також регулювання цінових пропорцій, митне та валютне регулювання. Запровадження непрямих заходів стимулюючого характеру для розвитку системи локальних ринків сільськогосподарської продукції доцільне та ефективно протягом обмеженого періоду часу з метою формування обернених зв'язків, що дозволять перейти цій системі в режим самоорганізації та саморегулювання. З огляду на це, доведення доцільності непрямих методів державного регулювання локальних ринків сільгосппродукції визначає актуальність та своєчасність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретико-методологічні засади державного регулювання аграрних відносин досить ґрунтовно розкрито у працях відомих вітчизняних економістів-аграрників: В. Андрійчука, Ф. Горбоноса, В. Зіновчука, Ф. Кропивка, М. Маліка, П. Саблука, І. Червена, Г. Черевка, Г. Шпикуляка, Є. Ходаківського, В. Юрчишина та багатьох інших. Особливостям державного регулювання ринків, у т. ч. локальних, аграрної продукції присвячено наукові дослідження В. Горлачук [1], М. Гриценка [2], Т. Дудара [3], І. Клімової [5], О. Коваленко [6], Т. Лозинської [7], С. Майстро [8], Н. Павленчик [10, 11], С. Плотніченко [12], А. Тарасенко [13], М. Трещова [14], О. Шаманської [15]. Незважаючи на достатньо широке представлення зазначеної проблематики у наукових дослідженнях, актуальними нині залишаються питання щодо обґрунтування доцільності заходів непрямих державного регулювання конкретної проблемної

сфери розвитку системи локальних ринків сільськогосподарської продукції у контексті формування обернених зв'язків, необхідних для переходу такої системи в режим саморегулювання.

Мета, завдання та методика дослідження

Метою дослідження є обґрунтування доцільності непрямих заходів державного регулювання локальних ринків сільськогосподарської продукції. Об'єкт дослідження – процес обґрунтування доцільності заходів непрямого державного регулювання локальних ринків сільськогосподарської продукції. Теоретико-методологічною основою дослідження є системний підхід до вивчення соціально-економічних явищ та процесів, що відбуваються у контексті державного регулювання локальних ринків сільськогосподарської продукції.

У процесі дослідження використано такі наукові методи: абстрактно-логічний, зокрема прийоми індукції та дедукції – для систематизації і теоретичного обґрунтування доцільності непрямих методів державного регулювання локальних ринків сільськогосподарської продукції; метод системного аналізу, метод економіко-математичного моделювання та поваріантного прогнозування – для визначення напрямів державного регулювання системи локальних ринків сільськогосподарської продукції та прогнозування рівня його ефективності. Також застосовано графічний прийом – для наочного представлення отриманих результатів.

Результати дослідження

Однією з перешкод для ефективного функціонування локальних ринків сільськогосподарської продукції є обмеження конкуренції та отримання окремими суб'єктами ринку монопольної влади, яка ґрунтується на володінні специфічними активами, необхідними для забезпечення руху продукції у конкретній матеріально-речовій формі від виробника до споживача. Поряд з рухом інформаційних потоків важливим завданням вітчизняної аграрної політики є створення умов для налагодження ефективного руху сільськогосподарської продукції як такої. Високоорганізовані форми такого руху, що характеризуються також і високим рівнем ефективності, склалися у сфері виробництва та реалізації таких видів сільськогосподарської продукції як зернові, цукрові буряки та олійні культури. Результати дослідження вказують на функціонування усталених та ефективних форм зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції та підприємствами з її переробки. Проте реалізація інших видів сільськогосподарської продукції, у виробництві яких домінують виробники невеликих розмірів, а також господарства населення, відбувається наразі у більш хаотичних та менш ефективних формах.

Залежно від обставин та чи інша модель організації руху сільськогосподарської продукції може бути визнана ефективною. Локальний

ринок має узгоджувати попит та пропозицію продукції у поточній та довгостроковій перспективі (тобто не порушувати умови відтворення сільськогосподарського виробництва), сприяти задоволенню потреб кінцевих споживачів та переробних підприємств у сільськогосподарській продукції і при цьому гарантувати мінімізацію ризиків, трансакційних витрат та посередницької ренти. Виходячи з того, що узгодження попиту та пропозиції має забезпечувати будь-який ринок безпосередніми критеріями ефективності локального ринку, слід вважати мінімізацію ризиків та трансакційних витрат, які зумовлюють значну посередницьку ренту, а також забезпечення умов відтворення сільгоспвиробництва у довгостроковій перспективі.

З-поміж можливих організаційних форм взаємовідносин між виробником продукції та її покупцем на локальному ринку ефективною слід вважати ту, яка забезпечує мінімальні оцінки ризиків, трансакційних витрат і, відповідно, посередницької ренти, а також сприяє формуванню однозначних зворотних зв'язків між економічною оцінкою стану покупця та станом виробника продукції. В даному випадку ми свідомо не зазначаємо у складі покупців продукції споживачів, пересічних громадян, оскільки індивідуальні споживачі не можуть бути визначені як суб'єкти державної аграрної політики, спрямованої на формування довгострокових відносин з виробниками.

Кооперація виробників сільськогосподарської продукції з метою оптимізації її реалізації має суттєву перевагу перед споживчою кооперацією з точки зору формування зворотних зв'язків між продавцем продукції – суб'єктом локального ринку – та її виробником (виробниками). Іншими словами, кооператив, виступаючи продавцем на ринку, не буде зловживати представницькою функцією і привласнювати більшу частину доходів від реалізації, а забезпечить повернення отриманих коштів безпосереднім виробникам, оскільки він створений заради їх інтересів. Водночас, така модель руху сільськогосподарської продукції не гарантує ефективної ціни реалізації. Здійснюючи пошуки вигідного контрагента, кооператив виробників має декілька альтернатив: покластися на випадок, не витратити грошей на пошук, але стикнутися з ризиком втратити виручку внаслідок псування продукції або зниження ринкової ціни; здійснити значні трансакційні витрати, наприклад, на участь в тендері, і отримати гарантію реалізації продукції за встановленою ціною при умові дотримання визначеної якості; інвестувати кошти в спеціальні активи сфери реалізації продукції, в розбудову торгового майданчика або в оренду торгового місця, з можливістю поторгуватися зі значною кількістю покупців та шансом отримати велику виручку. В перших двох випадках величина трансакційних витрат може оцінюватися як обернена до ризиків: чим більші витрати, тим меншими мають бути ризики і навпаки. Залишаючись ефективними одна відносно іншої, ці дві альтернативи не можуть претендувати на статус оптимальної, оскільки, на відміну від третьої, не мають довгострокових пріоритетів. Можливість

кооперативу спільно інвестувати в активи, необхідні для здійснення реалізації продукції, і таким чином мінімізувати їх вартість, безумовно, є позитивним моментом такої моделі. На відміну від споживчої кооперації, що має досить широкий перелік таких активів в рамках стратегії диверсифікації, кооперування може відбуватися за галузевою ознакою і передбачати обмежений перелік вузькоспеціалізованих активів.

Таким чином, державна підтримка моделі кооперування виробників, яка здійснюється без інвестицій у спеціальні активи для реалізації продукції, вбачається недостатньо ефективною. Тоді як об'єднання виробників, що здійснюють спільні інвестиції у розбудову торгових майданчиків, приміщення для накопичення, зберігання, сортування, перевірки якості продукції варто розглядати як ефективний варіант.

Як показала практика, прямі державні витрати на фінансування інфраструктурних об'єктів сфери реалізації сільськогосподарської продукції, зокрема, на розбудову мережі оптових ринків, не дали очікуваного позитивного результату. Більшість з цих ринків і досі залишаються у вигляді проектів та недобудов. Кількість спеціалізованих ринків сільськогосподарської продукції за останні роки лише зменшувалася. Збільшення спостерігалось лише у Львівській, Черкаській, Одеській, Хмельницькій (по 1 ринку) та Херсонській (5 ринків) областях. Не рятує ситуацію розвиток універсальних ринків, на яких виділяються місця для торгівлі сільськогосподарською продукцією. Кількість місць на ринках для торгівлі сільськогосподарською продукцією по всій Україні також зазнала скорочення протягом останніх 5 років на 8 %.

З позиції ефективної макроекономічної політики більш дієвими є непрямі заходи регулювання, такі як інвестиційний податковий кредит та відшкодування частини відсоткової ставки за кредитами, що використовуються для розвитку сфери реалізації сільськогосподарської продукції. Головними принципами застосування зазначених стимулюючих важелів мають бути такі: заходи мають спрямовуватися на формування довгострокових відносин між контрагентами у сфері реалізації сільськогосподарської продукції; форма застосування стимулюючих заходів має запобігати зловживанням та унеможливити створення фіктивних підстав для отримання пільг.

В якості переважного стимулюючого заходу, спрямованого на кооперативні утворення виробників сільськогосподарської продукції, варто застосувати відшкодування частини відсоткових платежів за кредитами, що використовуються для придбання активів сфери реалізації продукції. Для реалізації зазначеного напрямку стимулювання доцільним вбачається прийняття спеціальної постанови Кабміну, в якій би зазначалося умови отримання відшкодування. Основними умовами мають бути такі: 1) отримувачем відшкодування частини відсоткових зобов'язань перед банківською установою може бути лише кооператив виробників сільськогосподарської продукції, який є

діючим протягом останніх 3 років і може підтвердити факт активної господарської діяльності; 2) отриманий кредит використовується на створення чи придбання специфічних (не універсальних) активів, що використовуються кооперативом (не здаються оренду) у сфері реалізації сільгосппродукції, такі як холодильне, вагове, навантажувально-розвантажувальне обладнання, обладнання для перевірки якості продукції, її зберігання та сортування, організації торгових майданчиків; 3) сума відшкодування визначається виходячи з поточної облікової ставки НБУ і становить 50 % від зазначеної ставки (не допускається прив'язування суми відшкодування до процентної ставки, зазначеної в кредитній угоді з банківською установою); 4) у випадку продажу придбаних активів чи їх нецільового використання, сума отриманого відшкодування має бути повернена в повному обсязі; 5) джерелом виплати відшкодувань процентів за цільовими кредитами є Державний та місцеві бюджети в межах програм розвитку аграрного сектору та сільських територій.

Ефективність пропонованого непрямого стимулювання інвестицій в активи сфери реалізації сільгосппродукції може бути підтверджена на основі позитивного зв'язку між окремими параметрами наявності і використання торгової мережі на ринках та обсягами реалізації продукції. Порівняння динаміки обсягів реалізації основних видів продукції, здійсненої господарствами населення з динамікою кількості спеціалізованих ринків та кількості торгових місць, дозволило встановити вагому позитивну кореляцію (понад 0,7) між обсягами реалізації картоплі господарствами населення та обсягами реалізації яєць господарствами населення (в натуральному вимірі) та кількістю торгових місць на ринках для продажу сільськогосподарської продукції. Це дозволяє зробити прогноз відповідних обсягів реалізації продукції, яких варто очікувати при розширенні ринкової інфраструктури (рис. 1–3).

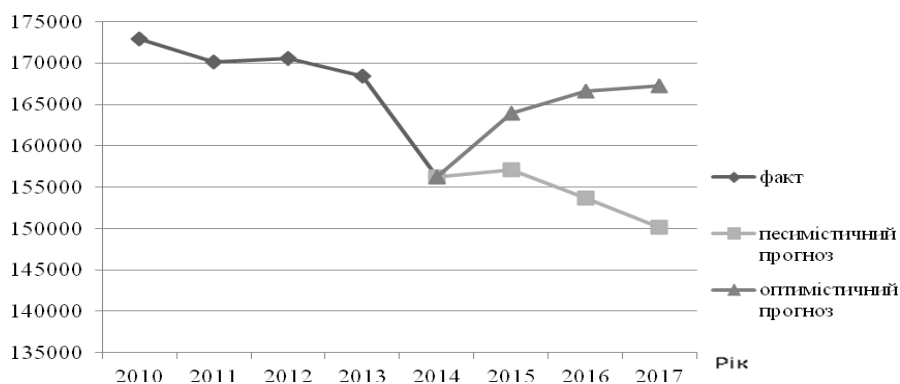

Рис. 1. Динаміка кількості торгових місць на ринках для продажу сільськогосподарської продукції, од.

Джерело: власні дослідження.

Залежність між обсягами реалізації господарствам населення інших видів сільськогосподарської продукції та ринковою інфраструктурою є дещо слабшою.

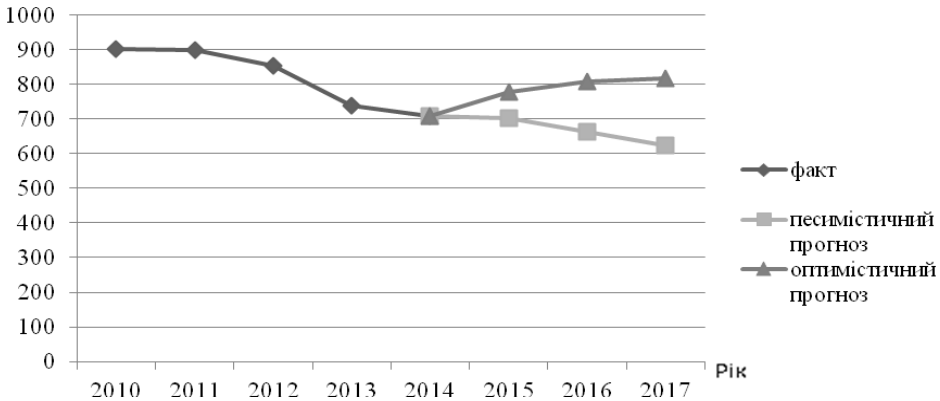

Рис. 2. Динаміка обсягів реалізації картоплі господарствами населення, тис. т

Джерело: власні дослідження.

Відтак, результати дослідження вказують на те, що за оптимістичним сценарієм, який передбачає зростання інвестицій у спеціалізовані активи сфери реалізації сільськогосподарської продукції за рахунок заходів непрямого державного регулювання, обсяги реалізації картоплі господарствами населення мають збільшуватися щорічним темпом 0,95 %, яєць – 0,89 %. Без вживання запропонованих заходів кількість спеціалізованих ринків та торгових місць на ринках для реалізації сільськогосподарської продукції буде скорочуватися, продовжуючи існуючу тенденцію, що зумовить скорочення обсягів реалізації картоплі та яєць на 5,94 та 5,54 % на рік відповідно.

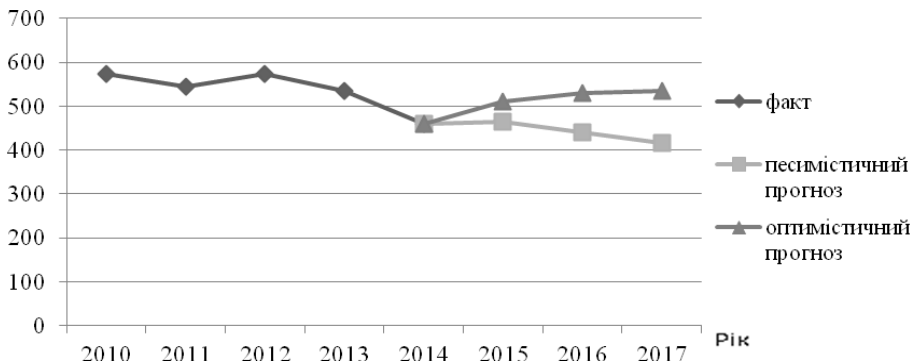

Рис. 3. Динаміка обсягів реалізації яєць господарствами населення, млн шт

Джерело: власні дослідження.

На відміну від господарств населення, динаміка реалізації продукції сільгоспідприємствами може бути проаналізована не тільки в загальному обсязі, а відповідно до каналів реалізації. Вагому позитивну кореляцію (понад 0,85) з розвитком ринкової інфраструктури демонструють обсяги реалізації на ринках таких видів сільськогосподарської продукції як овочі, плоди та молоко. За оптимістичного сценарію очікується щорічний приріст реалізації сільськогосподарськими підприємствами відповідних видів продукції через ринковий канал розподілу на 2,7 % (овочів), 2,24 % (плодів) та 0,77 % молока.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Основні напрями державного регулюючого впливу на систему локальних ринків сільськогосподарської продукції визначаються виявленими недоліками у функціонуванні та суперечностями у розвитку зазначеної системи, виходячи з пріоритету ринкового саморегулювання. Сукупність запропонованих непрямих заходів державного регулювання локальних ринків сільськогосподарської продукції передбачає стимулювання спільних інвестицій учасників ринків у специфічні активи, необхідні для формування ефективної логістичної системи реалізації сільськогосподарської продукції. Це сприятиме формуванню стійких довгострокових відносин, зниженню волатильності цін, покращенню якості середньої товарної партії продукції, пропонованої сільськогосподарськими виробниками для реалізації, підвищенню рівня задоволення потреб споживачів та рентабельності безпосередньо товаровиробників.

Перспективами подальших досліджень у даному науковому напрямі є обґрунтування механізмів та інструментів державного регулювання локальних ринків сільськогосподарської продукції в умовах європейської інтеграції.

Література

1. *Горлачук В. В.* Перспективи розвитку ринку сільськогосподарської продукції в Україні : [Електр. рес.] / *В. В. Горлачук, О. Ю. Коваленко.* – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/ecology/2012/206-194-6.pdf>
2. *Гриценко М.* Локальні ринки вирішують стратегічні завдання : [Електр. рес.] / *М. Гриценко.* – Режим доступу http://cure.org.ua/files/slon/_nt._M._Gritsenka_pro_lokaln_rinki_ukr.docx:
3. *Дудар Т. Г.* Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції : теорія, методика, перспективи : [моногр.] / *Т. Г. Дудар, В. Т. Дудар.* – Тернопіль : Економічна думка, 2009. – 246 с.
4. Економічні результати сільськогосподарського виробництва : Експрес-випуск ГУС у Житомирській області [Електр. рес.]. – Режим доступу: <http://www.zt.ukrstat.gov.ua/>

5. *Клімова І. О.* Ринок сільськогосподарської продукції: особливості розвитку та проблемні питання формування інфраструктури : [Електр. рес.] / *І. О. Клімова.* – Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/11658/1/Stattya_9.pdf
6. *Коваленко О.* Державне регулювання сільськогосподарського виробництва : [Електр. рес.] / *О. Коваленко.* – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1808>
7. *Лозинська Т.* Тенденції розвитку аграрного ринку в контексті державного регулювання / *Т. Лозинська, Г. Пасемко* // Публічне управління: теорія та практика. – 2011. – № 1(5). – С. 162–168.
8. *Майстро С. В.* Сутність та напрями державного регулювання аграрного ринку в зарубіжних країнах : [Електр. рес.] / *С. В. Майстро.* – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/GALUZEVE/06-MAYSTRO.pdf>
9. Офіційний сайт Державної статистики України [Електр. рес.]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. *Павленчик Н.* Нормативно-правове забезпечення діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції : [Електр. рес.] / *Н. Павленчик.* – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ae/2013_1-2/files/13panrep.pdf
11. *Павленчик Н. Ф.* Ринок сільськогосподарської продукції : методологічні та методичні основи формування і функціонування : [моногр.] / *Н. Ф. Павленчик.* – Львів : Ліга-Прес, 2014. – 390 с.
12. *Плотніченко С. Р.* Формування ефективного ринку сільськогосподарської продукції / *С. Р. Плотніченко* // Наук. вісн. Таврійського держ. агротехнолог. ун-ту. – 2013. – № 2(6). – С. 317–322.
13. *Тарасенко А. В.* Державне регулювання та саморегулювання інфраструктурного забезпечення продовольчого ринку : [Електр. рес.] / *А. В. Тарасенко.* – Режим доступу: http://visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/5_2015ua/37.pdf
14. *Трещов М. М.* Розвиток інфраструктури аграрного ринку в регуляторному середовищі держави як один з основних шляхів підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств / *М. М. Трещов* // Економічний простір. – 2007. – № 24. – С. 73–82.
15. *Шаманська О. І.* Державне регулювання ринку агропродовольчої продукції / *О. І. Шаманська* // Економіка та держава. – 2014. – № 5. – С. 129–132.
16. Common organisation of agricultural markets : [Electr. res.]. – Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/common_agricultural_markets_en.htm.